

מפירנצי באיטליה לירושלים

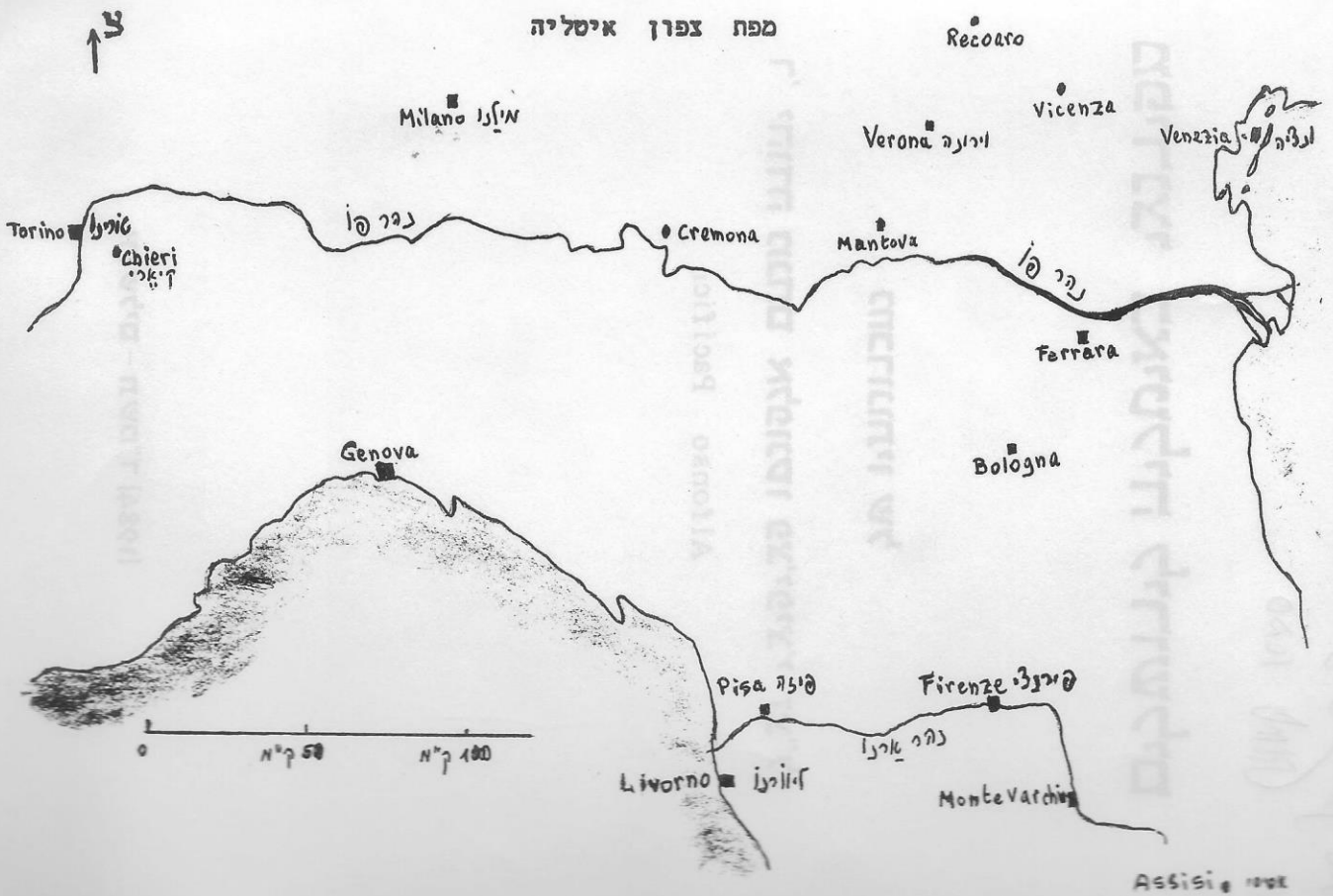
מזכרונותיו של

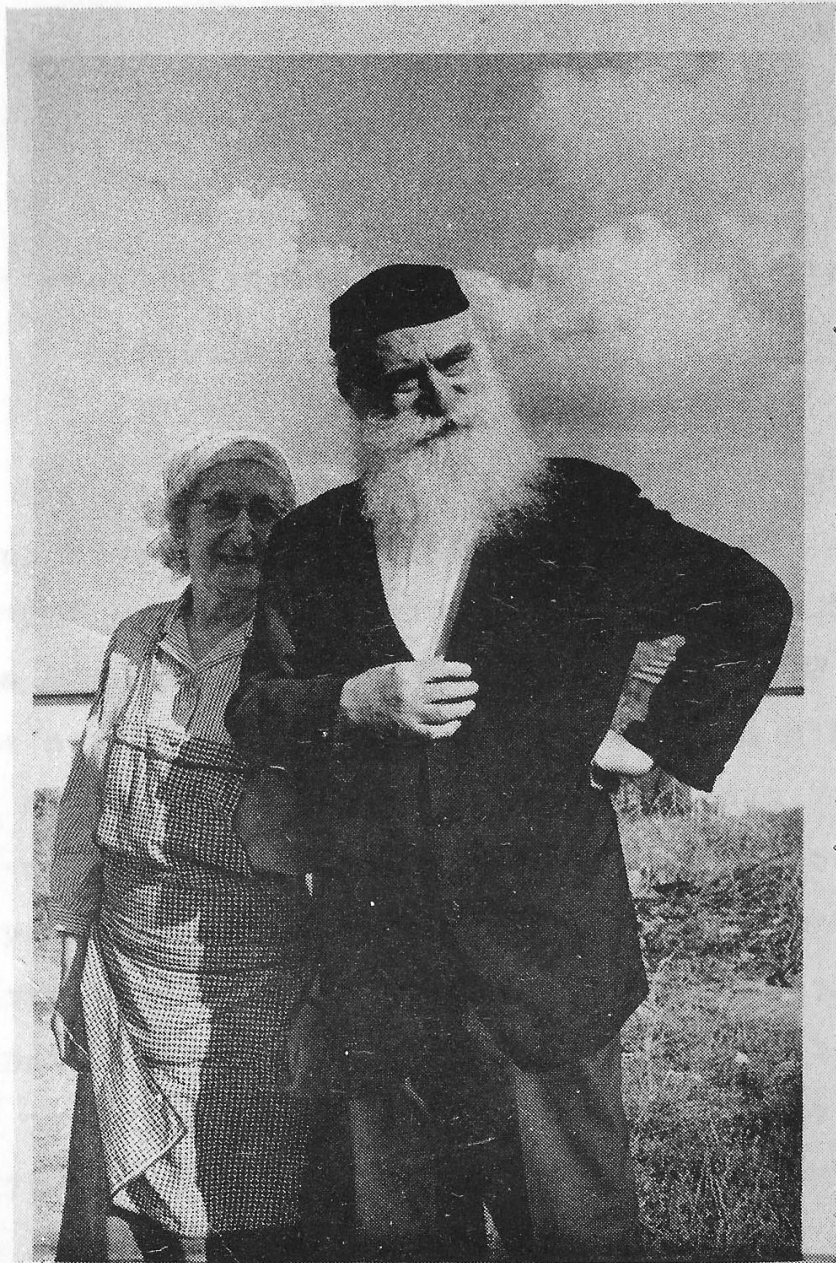
ר' יהודה מנחם אלפונסו פצ'פיצי זצ"ל

Alfonso Pacifici

ירושלים - תשמ"ד (1984)

מפת צפון איטליה

יהודה מנחם פצ' יפיצ' י

עם רעייתו בכפר הראה

מפירנצי באיטליה לירושלים

מזכרונותיו של ר' יהודה מנחם אלפונסו פצ'יפיצ'י זצ"ל

Alfonso Pacifici

ה ק ד מ ה

בשנת תרע"א (1911) כתב משפטן צעיר בפירנצי

בצורת "מכתב אל ידידים", כהגדרתו, מסה בשם "הסיכום

ההתכנית שלנו" *La Nostra Sintesi Programma*

מעין ניתוח מצב וציוני דרך לתכנית פעולה. היה זה נסיון

להתריע על הבריחה מכל ערכי היהדות אשר איפיינה אז את

יהודי איטליה והצורך בהתעוררות בקרב הנוער לשיבה אל

מקורות היהדות. המפתיע בכל החוברת הזאת היא העובדה

שמחברה בן ה-21 בעצמו היה עדיין בעל ידיעות מצומצמות

ביותר בכל הנוגע ליהדות וליהודים. מעולם לא ראה נרות

שבת, מעולם לא טעם טעמה של חלת השבת, שמע אמנם על קיום

המשנה והתלמוד אבל בלי להכיר את חוכנם, והיו לו ידיעות

מעורפלות בלבד על מרכזי היהדות הגדולים בעולם. ובכל זאת

- וזה מפתיע עוד יותר - הגיע כבר אז למסקנות הנכונות,

בהן דבק בעקביות בכל דרכו הארוכה אל שמירה קפדנית של

חורה ומצוות והפצת רעיון השיבה אל מקורות היהדות בקרב

חוג מכריו ההולך וגדל:

- ייחודו של עם ישראל הוא בכך שאיננו עם כמו כל הגויים

- תורת ישראל איננה "דת" כמובן המקובל של הדתות האחרות
- אין קיום לעם ישראל בלי קיום מצוות התורה
- כל אחד ואחד מאתנו מייצג בתוכו את העם היהודי כולו
- טועה החנועה הציונית, עם כל הזכויות שיש לה, בנסיונה להפוך את עם ישראל "עם כמו כל העמים"
- אבל עלינו לשוב לציון, כי רק שם ניתן לקיים חיים יהודיים שלמים ואמיתיים .

תחושה חזקה של שליחות קדושה ממריצה אותנו לפנות בחיבורו זה אל קומץ חברים להפיץ אמיתות אלה בקרב יהודי איטליה, במיוחד הנוער, להוציא אותם מאדישותם, ולעוררם לשוב אל מקור מחצבתם.

בלהט אמונתו זאת התחיל כך אלפונסו פצ'יפיצ'י את דרכו הציבורית, הפך להיות "מורה נבוכים" למאות ואלפים, ובחיי הארוכים והברוכים זכה "להשיב רבים מעוון". ענין מיוחד לנו איפוא לקרא את תיאור שנות נעוריו והסיבות אשר, בחסדי ד', הביאוהו לצעוד את צעדיו הראשונים אל האמת .

לא קל היה לי לתרגם מאיטלקית ולתמצת את הפרקים האוטוביוגרפיים שמצאתי בשני הספרים :

Israel Segullà: La Nostra Sintesi Programma

(1955 - 5716)

Interludio - Cinquant'anni intorno a un'idea

(1959 - 5719)

הנני אסיר תודה לבנו הרב יוסף ע. פצ'יפיצ'י שליט"א על הערותיו ובמיוחד לפרופ' ד"ר גד בן-עמי צרפתי, תלמידו וידידו של ר' יהודה מנחם זצ"ל, על תיקוניו והשלמותיו.

חתנו: שמואל אויערבך

באר שבע, תורף תשמ"ד

ישראל חסידים שיהיה המנהל חזק אל איהוה. שנתה נתיב
ל'אזרחים' נתיב 'פירנצ'י' ו'אזרחים'

ארון הקודש והתיבה של בית הכנסת העתיק כעיירה קיארִי
שהועברו ל"בית הכנסת הקטן" בטורינו

נולדתי ביום ב' סיון תרמ"ט (1.6.1889) בפירנצי באזור

טוסקנה, עיר בה גרה משפחת אבי מאות בשנים; לא זכור לי מהיכן הגיעו לשם. משפחת אמי, לוי, גרה בטורינו לשם הגיעה באמצע המאה ה-18 מהעיירה קיארי Chieri, בה עסקו כבר באמצע המאה ה-17 בסוויית משי. בלוח זכרון ציבורי שנהרס בתקופת הנאצי-פשיסטים מוזכר הרב-סבא של הרב-סבא שלי בשם דוד לוי כמייסד תעשייה זאת בעירו. סבתי מצד אבי מונסלס Monseles באה מליוורנו ואינני יודע מהיכן הגיעו לשם.

אמה היתה ממשפחת בן-עדי אשר קרוב לודאי יצאה כמה דורות לפני כן ממרוקו כפי שמעיד השם. מנהג התפילה של משפחת אבי היה "איטליאני" במשך כמה דורות, עד שהפך ל"ספרדי" וזה גם מנהגי האישי. "ספרדי" היה גם מנהג אבות אבותי בליוורנו, ואילו מנהג משפחת אמי היה "אשכנזי" כמקובל בכמה קהילות

עתיקות באזור פיאמונטה Piemonte.

לרובי מנהגים זה של אבותי היתה השפעה שלילית על חיי, בזה שמנע ממני להזדהות עם מסורת ומינהגים מוגדרים של קבוצה זאת או אחרת ביהדות. זמן מה אפילו שמחתי שזה איפשר לי לסמל אישית - כך היה נדמה לי - את "אחדות עם ישראל", רעיון חביב עלי מימי נעורי. יתכן והיה בזה אמת לפחות להלכה, ואילו למעשה על ידי חוסר אפשרות להגיע להזדהות מלאה עם סביבה זו או אחרת נשארתי מבודד. חשתי זאת היטב בתקופת חיי השניה ביציאתי מהחוג הסגור, האי הבודד שהייתה יהדות איטליה, כדי להתישב בירושלים בחוף הריכוז הגדול ביותר של כל הגוונים והעדוה בישראל. התחלתי אז לראות את עצמי כפי שאחרים רואים אותי: יצור מוזר משונה מכולם, "לא איטלקי" בין האיטלקים, "לא ספרדי" בין הספרדים, "לא אשכנזי" בין האשכנזים, "לא

אירופאי" בין האירופאים, "לא אסיאני" בין האסיאנים, ואולי אוסיף "לא מודרני" בין המודרנים, ו"לא אורטודוקסי" בין האורטודוקסים. מעמד זה מתאים אולי למי שרואה את עצמו "תייר", אך מאד לא נעים כאשר רצייתי למצא את "הסביבה שלי", בסיס פעולה לקיום השליחות בה ראיתי את ייעודי.

מוצאי זה, השרשים, השפיעו רבות על התפתחות אישיותי, ובמיוחד על גישתי ליהדות. האוירה של פירנצי נתנה לי את חוש "ההומור", אהבת היוצא דופן - "הפרדוקס" - של דעות סותרות, הנטיה להתווכח, ואהבת היופי - הרגש האסטטי - יחד עם עצלות מסוימת וספקנות הנראית אולי צינית בעיני הזר לפירנצי. טוריננו נתנה לי את הרצינות וחשיבות המלה ונטיה למשמעת. לעומת הערים פירנצי וטוריננו בעלות האופקים המוגבלים נתנה לי ליורננו, עיר הנמל, את הרחבת הדעת, האופק האינ-סופי של ים התיכון.

מוצאי ממשפחה בורגנית השפיע אף הוא לא מעט על התפתחותי העתידה. אבי כמו סבי עבדו בבורסה. יושרם והגינותם זכו להערכה כללית. שם עשו ואחר כך הפסידו רכוש רב. במשפחת אמי היו מקודם, כפי שהזכרתי, בעלי מטורית משי, ואחר כך ניהלו אחד הבנקים הפרטיים המכובדים בטוריננו, ידועים אף הם ביושרם ויציבותם. למעשה גם הם עבדו בבורסה, וכך כמעט "נולדתי בבורסה", עובדה אשר כיוונה, אולי באופן בלתי ישיר אבל מכריע, את עמדותי וגישתי לחיים. מצד אחד באה הנטיה להסתכן מבחינה כלכלית שהיא אפיינית לבורסה, ומאידך - אולי כתגובה - לפחות להלכה, העדפתי עבודת כפיים שאותה לא הכרתי כלל בימי ילדותי. בניגוד למשפחת אבי אשר התחילה להיות אמידה רק בדורו של סבי, חייתה משפחת אמי בתנאי אמידות ואפילו עושר במשך ששה דורות

לפני לידתי, מצב נדיר למדי בתולדות המשפחות היהודיות. כמעט כל קרובי מצד אמי ירשו רכוש רב וחיו מפירותיו. כך הכרתי את העושר בצורתו הבלתי נעימה : בעלי הון שכל מחשבותיהם ודאגותיהם היו נתונות להשקעות בטוחות, כדי להשאר תמיד בגבולות "הקדושים" של הכנסותיהם. כילד עוד לא הבנתי זאת, אך חשתי את קמצנותם כמעט חולנית של אנשים אשר חיו במשך כל חייהם בפחד פן ייאלצו, ח"ו !, "לנגוע בקרן", בסוי נפוץ מאד במשפחות אלה, יגמרו את כספם ואולי אף יגוועו אחר כך מרעב !

גישה זאת עוררה בי תגובה חריפה לכל "בטיחות כלכלית" ונטייה חזקה להימורים. למזלי לעולם לא עסקתי בהימורים, אבל אוכל לקבוע שבמשך כל חיי אהבתי להמר. מאמין אני שהודות לנטייתי זאת זכתה הקהילה היהודית הקטנה באיטליה לעושר רוחני גדול יחסית, לנכסים שלא זכו להם קיבוצים יהודיים גדולים ועשירים בהרבה : שבועון, ירחון לתרבות יהודית, ובית הוצאת ספרים שיסדתי בזמנו והחזקתי שנים רבות, הודות להתנגדותו של פצ'יפיצ'י הצעיר וגם המבוגר לחישובים כלכליים על הרקע הפסיכולוגי של ילדותו : ההסתכנות האופינית כל כך לבורסה לעומת סלידה מהערכה מופרזת של הכסף.

כל זה מסביר אולי היבט נוסף במהלך חיי. לחגיגת הבר-מצוה שלי - "המנין" - בשפתם של יהודי איטליה - קיבלתי במחנה ספר על "אמנות, מדע ואמונות בתקופתו של דנטה" (גדול הסופרים האיטלקים במאה ה-14). עוד לא הכרתי אז את "פרקי האבות" ודברי חז"ל "איזהו עשיר, השמח בחלקו" ; והנה מחבר ספר זה משבח אף הוא את ההסתפקות במועט, רעיון שמאוחר יותר אימצתי כסיסמת חיי. בשבילי היחה זאת לא סתם סיסמה, אלא

דרך חיים. הודות להשקפתי זאת קיבלתי על עצמי בגיל 50, בעברי לגור בירושלים, לכלכל ולהחזיק כמה מוסדות חינוך בלי להתחשב בקשיים הכספיים העצומים והשקעתי בהם ממש את פרוטתי האחרונה. כתוצאה מכך מצאתי את עצמי אז, בפעם הראשונה בחיי, בלי אמצעים לקנות את המצרכים החיוניים לכלכלת משפחתי ליום המחרת. נסיון זה אילצני להסתמך על עזרת אחרים. בחסדי ד' ניתנה לי תמיכה זאת לרוב עוד לפני שביקשתי. כך הגעתי לתחושה של שמחה במעט שהיה לי ורגש של אחווה, בלי שהיה בי שמץ של קינאה כלפי אלה שהיה להם יותר.

את לימודי התחלתי בבית ספר יסודי פרטי, לא-יהודי כמובן, בו לא היה לי אף חבר יהודי. עם זה לא כתבתי בשבת, בלי שזה יגרום לאי-נעימות כלשהי לא מצד החברים ולא מצד המורים. יתכן מאד שהודות לכך גדלה והתפתחה בקרבי ההרגשה הבטוחה, ספק היתולית ספק רצינית, לעמוד מחוץ לחוק ואולי אפילו מעל החוק, הרגשה מסוכנת הרת תוצאות תמורות אשר עלולה היתה להוליד התנהגות בלתי מוסרית. למעשה, בחסדי ד', דוקא תחושה אריסטוקרטית זאת הפכה אותי ליהודי גאה בעל הכרה ודחפה אותי אח"כ לשמירת מצוות ולאהבת התורה ככוח המרכזי בחיינו.

מבית הספר הפרטי הזה עברתי לגימנסיה ציבורית "מיכלאנג'לו" Michelangelo בפירנצי בו סיימתי בהצטיינות את הלימודים הקלסיים. כמעט כל חברי היו לא-יהודים, כל ידידי היו לא-יהודים, אך כולם בחורים בעלי ערך ודמויות מוסריות. במשטר החמור של בחינות קשוח הלך ופחת מספר תלמידי כתתנו, וזה חיזק את ההרגשה שאנו המצטיינים בלימודינו מהווים את ה"אריסטוקרטיה" לעומת "ההמון", כלומר התלמידים המוצלחים פחות ואשר אינם כמעט ולא היו לנו יחסי חברות. כנראה אף הם,

במזגם הפלורנטיני הנוח, הכירו ברוח טובה בעליונות יכולתנו השכלית. תחושה זאת של עליונות בעלת זכויות יתר התפתחה אצל ידידי, במיוחד בשנים האחרונות של לימודינו הקלסיים בגימנסיה, ואולי היינו גם מושפעים מתורת "האדם העליון" של ניטשה Nietzsche שהיתה אז נפוצה מאד בבחי הספר.

כמבט לאחור לאחר שנים כה רבות רואה אני את הסכנה הגדולה הטמונה בהשקפת עולם זאת, של פולחן ההצלחה למען ההצלחה והתפתחות רגש העליונות וההתנשאות הלאומית. מסכנה אחרונה זאת ניצלתי בהשארי אדיש לחלוטין - ואינני יודע למה - לכל החיים הפוליטיים המקומיים, וזה היה זמן רב לפני שגליתי ענין כלשהו ביהדות. הייתי רגיל להביט על כל הפוליטיקה כמסתכל מן הצד כעל מעין משחק התמודדות של יריבים. מעולם לא אהדתי את השיטה הדימוקרטית ואת המשטר הפרלמנטרי של הפלת ממשלות וחילופי שלטון. ראיתי בזכויות המדומות של הרוב, של חישובי המספרים, מעין עריצות סמויה של ההמון, של הקולקטיביות חסרת שם. רק כאשר ראיתי, שנים רבות אחרי כן, את הדיכוי והפגיעות של שלטון עריץ יחיד, רק אז הבנתי שיש לחפש את צורת השלטון הפחות גרועה. בחלומי ובשאיפתי החגעגעתי לשליט האבהי הנוח לבריות, סמל היושר ומסור כל כולו לעמו ודורש את טובתו, אבל בלי להתבלט, הנותן לכל אחד חופש מירבי בכל התחומים. הקדשתי את כל זמני ללימודי, ומרצוני הטוב התרחקתי מכל צורות בידור, כמו תיאטרון וכדומה, אך לא היה זה בגלל התענינות בתכנם. סופרי יון ורומא נשארו לי זרים, ואולי אפילו בלתי אהודים. אם למדתי אותם ממש "בהתמדה" - ראוייה לנושא טוב יותר - הרי זה היה מתוך רצון להצטיין בלימודים ולשמור על ידי כך על מעמד הבכורה בין חברי בכיתה. בטוחני שגם לא היתה לי כל

שאיפה להבטיח את עתיד מבחינה כלכלית-מקצועית, אך יחכן
מאד שתחת סף ההכרה "התמדה" זאת נבעה משאיפה מסתורית לעולם
התורה, עולם שטרם ידעתי על עצם קיומו, ובודאי לא על לימוד
התורה, אך נפשי כבר אז הייתה צמאה אליו. במובן זה היו לימודי
הקלסיים מכשול בדרכי "חשובתי", כי גזלו ממני את מיטב שנותי,
כי הכניסו לראשי מחשבות ושיטות זרות שאחר כך היה לי קשה
להשתחרר מהן, ואולי לעולם לא השתחררתי מהן כליל. ויחד עם
זה בכל זאת הצילו אותי: אילו למדתי אז מדעי הכלכלה והמסחר
לא הייתי מכיר את המושג "לימוד לשמו" ולא היו מתעוררות בי
שאיפות להגות ולמחשבה והייתי מסתפק בהישגים פחותי ערך.
במבצי אז של בורות כמעט מוחלטת בכל תחומי היהדות האמיתית
הכניסו אותי הלימודים הקלסיים אל עולם הרוח והאצילות הנפשית.
כאמור הייתה סכנה גדולה להיות מושפע ממנו, אך בחסדי ד' ניצלתי,
הפקתי מהם תועלת בלי החסרונות, ובסופו של דבר עולם זה
נשאר לי זר, וצר לי רק על שנות נעורי שהלכו לאיבוד ושאותן
צריך הייתי להקדיש ללימוד התורה. עלי להודות איפוא לאמי ע"ה
שדחפה אותי לפנות ללימודים הקלסיים, אם כי ברור שהיא ציפתה
לתוצאות שונות לגמרי בתקוותה לראות את בנה ביום מן הימים
בעל מקצוע מפורסם ומצליח במובן החמרי ובמעמדו החברתי. במקום
זה נאלצה לראותו בורח ומרחק מכל זה בדרכים מוזרות ובלתי
מובנות לה, מנוגדות לכל שאיפותיה. יסלח לי ד' שגרמתי לה
צער ואכזבה, אך דוקא בגלל זה חייב אני לה תודה וללא ספק
נבחרה היא על ידי ההשגחה העליונה להציל ולהעלות את נשמתה.
השפעה שונה הייתה ללימוד המשפטים, אף הוא לפי רצון אמי ע"ה,
כדי שאלך בעקבות כמה מבני משפחתנו, בשני הדורות לאחר היציאה
מהגיטו, שהצטיינו כעורכי דין מפורסמים ומצליחים. אך על זה
בהמשך.

כעת עלי לדבר על "מורשת היהדות" שהעניקה לי משפחתי, והשפעת העובדה שנולדתי יהודי על שנות נעוריי.

במבט לאחור נדמה לי שהיה הרבה יותר תוכן יהודי ממה שחשבתי, וממה שמאותה יותר נחתי להבין למספר חברים צעירים שאותם הצלחתי - עוד בראשית דרכי - לקרב לחיים יהודיים. זה מסביר את הנטייה לראות בדמיוני גם את עצמי, כמוהם המסכנים, מתחיל ממש מאפס. האמת היתה שונה מאד. בהחשב בתנאים והסביבה היהודית-איטלקית של הימים ההם נולדתי באוירה של מסורת יהודית מסוימת. היתה סכנה גדולה וממשית שאבדח אחר כך ואחרחק מכל זה, אך עלי להודות לחסדי שמים כלפי, ויהיה זה אי-דיוק הסטורי ואי-צדק כלפי אבותי (הורי, סבים וסבתות, והדורות שקדמו) אם אגדיר את עצמי כבן של מתבוללים או "חוזר בתשובה". בהשוואה עם משפחות אחרות ועל רקע הדלות הרוחנית הכללית של יהודי איטליה דאז קיבלתי עוד מלידה "ירושה יהודית" עשירה למדי. לא הייתי איפוא "בעל תשובה" שהתחיל מאפס. עובדה היא שהייתי אחד המעטים בדורי באיטליה שמסורת השבת נמסרה מדור לדור ללא הפסק. נכון ששבת זאת הייתה מורכבת הרבה יותר מ"לא תעשה" מ"עשה". נכון שמעולם לא ראיתי נר שבת דולק עד היותי בן עשרים ושתיים, כאשר ראיתי בפעם הראשונה בוירונה Verona בביתו של רב הקהילה בליל שבת אחד שאותו לא אשכח כל ימי חיי. בהזדמנות זאת טעמתי גם בפעם הראשונה טעמה של חלת שבת, אותה לא ראיתי עד אז ואפילו לא שמעתי על עצם קיומה! נכון שהקידוש וההבדלה של אבי ז"ל (ואינני חושב שאביו לפניו נהג אחרת) הצטמצמו למינימום: לכמה טיפות יין כשר חמוץ בתחתית כוס כלשהי - וזאת הפעם היחידה שהשתמשנו ביין כשר; בדרך כלל לא נזהרנו משתיית יין

של נכרים - בהקראת המלים בלי מנגינה במהירות וכקול נמוך, כדי שהמשרתות הגויות לא תשמענה !! הפחד הזה בפני "הגוי" גרם לכך שתחת סף ההכרה הרגשתי טוב יותר בבית הסבא; שם עשו דברים אלה בגלוי בנוכחות המשרתת הגויה הזקנה שהיתה כבר עשרות שנים בביתם.

נכון איפוא ששבת זאת שהכרתי כילד היתה דלה, ללא "עונג" וללא "נשמה יתרה" שעל קיומה שמעתי רק שנים רבות אחרי כן. ובכל זאת היתה שבת, לפחות כ"לא תעשה" כפי שכבר הזכרתי. אבי לא עבד בשבת, וכמובן גם לא אמי. לא נגענו באש, לא הדלקנו ולא כבינו. רק אני, כאשר הייתי כבר בראשית תשובתי, הוריתי לעצמי שמוותר להדליק ולכבות חשמל; הרי השתמשנו בפעמון החשמלי, ולא עלה על דעתי שמא גם זה אסור. את כל האוכל בישלו ביום ששי ובשבת חיממו אותו המשרתות הגויות. עלי להודות שזכרונות הילדות מזכירות רק את העובדה שלא בישלנו, אבל בלי החוויה הגדולה של הכנת השבת, המאכלים והריחות המיוחדים, בלי ההתרגשות של ערב שבת, שיש לסיים מהר את כל ההכנות, עד שכמעט בדרך נס, ממש ברגע האחרון נשלמת כל המלאכה. זה לא היה. אבי מעולם לא כתב בשבת, אשר לאמי אינני יודע; לא כתבתי בבית הספר לא בשבת ולא במועד. רק בסוף הגימנסיה היו כמה מבחנים בימי החגים. אינני יודע למה אז כתבתי, ומצטער אני לומר, גם ללא הרגשת בושה. לא קרענו נייר בשבת. זכורני שבילדותנו כאשר היינו בבית הסבא, אחותי ואני, עם בנות דודי, אמרו לנו שאסור לקרוע נייר בשבת "מפני שהסבא איננו רוצה", נימוק מוזר שנבע מהעובדה שאביהן, הדוד, לא שמר מצוות. כך הפך האיסור למנהג מיוחד לבית הסבא, וכך מתגלים הבקיעים בחיי המשפחה היהודית ומתחילים לעבור על מצוות התורה. דיברתי על "לא תעשה", אבל היו גם מצוות "עשה". זוכר אני מקטנותי

את בית הסבים בפירנצי; שם התאספנו לסעודת שבת בצהריים, את "החמין", עם השעועית, הנקניקיות והביצים הקשות. משהו דומה היה גם בביתנו, פחות מושלם, אבל משהו . . . . . זוכר אני את ארוחות השבת האלה בבית הסבא, את הדוד הזקן שאכל את "החמין" בהנאה מיוחדת, ואין לי ספק שזה השפיע על נשמתי בלי שארגיש בכך. זה לבד לא היה מציל אותי, אבל בלעדי זאת לא היו נקלטים אחר כך בנשמתי דברים חשובים יותר.

והיתה גם ההליכה לתפילת "מנחה" כל שבת עם אבא והסבא כאשר אכלנו אצלם. לא לתפילת שחרית, כי הייתי אז בבית הספר, וגם לא "ערבית" כי אז כנראה הייתי עסוק בהכנת השיעורים. תפילת "מנחה" זאת של שבת הייתה "עונג". זוכר אני את אור השמש החרפית של שעות הצהריים - תפילת מנחה הייתה בשעה 2 - הליאות שלאחר סעודת הצהריים הושנה, בבית הכנסת הגדול כמעט ריק, השירה הנעימה אם כי בלתי מובנת, המראה של כמה זקנים נאים שאחדים מהם היו ידידים טובים של אבא ושל הסבא, שאחרי כך יצאו אתם וליוו אותם, הליכתם האיטית והשיחות העניות מתוכן אבל עשירות בזכרונות חיים שאני כילד אהבתי להאזין להן - כל זה אולי לא היה הרבה - אבל בהחלט היה יותר מלא כלום. ואחר כך טיולים יפים עם אבי בין השדות, לעתים ממושכים.

אולי מזה למדתי לאהוב את יופיים של השדות והגינות בפרברי העיר. אבי המסכן! - בגיל מסוים העדפתי לערוך טיולי שבת אלה עם בני גילי והשארתי לבד. מעולם לא אמר לי מלה, לא החאונן ולא ביקשני ללוותו, כדי לא להגביל את החופש שלי, וכדי לאפשר לי לתפש דרכים חדשות אחרות. כל עוד הלכנו ביחד בשנים ההן סיפר לי על עברו בהיותו ילד, סיפר לי על סבו אתו טייל גם אז אחר תפילת מנחה של שבת. כך - ללא כוונה מראש ואפילו בלי להרגיש - קשר אותי אל העבר שלו שהוא גם העבר שלי.

הוא עוד זכר את הגיטו הישן, אם כי כבר לא גרו בו, אבל עוד ישב בבית הסבא שלו על אדן החלון מאחורי הסורגים והסתכל בהתפעלות ילדותית במתרחש בתוך הסימטאות והחצרות. שאריות יקרות אלה של ימי הילדות אף הם מזכרונות השבת!

אשר למועדים - גם הם נשארו בעיקר כמצוות "לא תעשה": לא לכחוב, לא לעבוד. נשארה התפילה בבית הכנסת מעט מאד מושכת, כי לא הבנתי אף מלה. בכל העיר לא היחה משפחה, פרט אולי לאחת או שתיים, אשר חקים סוכה. אצלנו אפילו לא חשבנו על אפשרות כזאת. נכנסנו לכמה דקות לסוכה היפה של הקהילה לשמוע את הקידוש של החזן - וזה היה הכל. פסח היה גם בביחנו חג גדול ונפלא עם הצלחות המיוחדות וספלי החלב עם ציורי הפרחים, ו"הסדר" בבית סבא וסבתא בהתאסף כל משפחות הבנים והבנות עם ילדיהם וקרובים רווקים זקנים, ההגדות המצוירות העתיקות, השירים והמנגינות המיוחדות שנשמרו בנאמנות במשך הדורות לפי המנהג האיטליאני, המנהג המשפחתי העתיק, כי רק בדורות האחרונים עברו בחפילות למנהג הספרדי. וכן בפורים, בראש השנה וכיום כיפור נפגשה כל המשפחה ליד שולחן הסבים.

קשה לקבוע נכונה את ערכם הממשי של כל הדברים האלה. לא צדקתי כאשר כללתי את עצמי בין "בני ההתבוללות", "בנים בלי הורים" כביכול. הערכה מוטעת זו נבעה אולי מכך שלא ראיתי אז בדברים אלה שום דבר מעניין ומושך, אבל טעות תהיה גם לייחס ערך מיוחד לשרידים אלה של חזרות מיכניות על מנהגים שהיו כבר בשלבי גסיסה, כי אז, כך נדמה לי, איש לא האמין של"דברים אלה" יהיה עוד המשך בדור הבא. אופייני מה שהתרחש בבית הסבא זמן קצר לאחר פטירתו. צריך היה להחליט מה לעשות בספריו העבריים, כל מה שנשאר ממה שהיחה פעם ספריה משפחתית יהודית יפה. עלי לציין שאיש, אף לא הסבא בעצמו, ידע לקרא בהם, ואפילו לא ידעו

לדפדף בהם ולקבוע באיזה סוג ספר מדובר, פרט אולי לספרי התפילה והתורה שאותם לא הבינו, אך הצליחו לפתוח לזהות לפי הכותרות, אם כי בלתי מובנות אף הן. כעת צריך היה להשכיר את הבית, כי הסבתא ושתי דודות עברו לדירה קטנה יותר, ועל כן הדבר הראשון לסלק היו, כמובן, ספרי היהדות. הייתי אז בן 16 ולא גליתי עדיין שום התעוררות יהודית פנימית, אבל התנגדתי לסילוקם בטענה שאולי אי פעם מי שהוא מאתנו ימצא ענין בספרים אלה. צחקו לי בפנים כשמעם דברים כה מגוחכים . . . . . והספרים נמסרו כמתנה והתפזרו . . . . . איש לא יכול היה אז אפילו לחלום שיבא אי פעם שנוי בכיוון, ששרידים בלתי אהודים אלה של עולם גוסס יהפכו ביום מן הימים שוב לנושא אהבתנו, האהבה המרכזית של כל חיינו !

כמה שנים אחרי כן בליל הסדר בבית הסבתא פרץ ויכוח ביני לבין בת דודתי, מפני שדרשתי לקרא את ההגדה יותר לאט וביותר חשומת לב. זה הרגיז אותה, וכאשר עמדתי על שלי צעקה : "בסוף עוד תהיה רב !" ואני עניתי : "בסוף תהיי גויה !" אני לא הפכתי להיות רב, ואילו היא התנצרה ואפילו הפכה לנזירה ; גם אחותה נטבלה לנצרות וענף שלם אבד למשפחת סבי מצד אבי ! מצד אמי לא הגיעו לקיצוניות זאת, אבל זנחו כליל את שמירת המסורת. דודים אחדים לא שמרו אפילו את יום הכיפורים. מדי שנה התארחנו בביתם בטורנינו והתרגלנו לאכול לא כשר. בביתנו המשכנו לשמור כשרות, אך בבית קרובים, ולעיתים במקומות נופש אכלנו כל מה שהגישו לנו ללא כל היסוס. הסכנה שאלך לאיבוד גם אני הייתה איפוא קרובה מאד. בגיל 18 לא ידעתי למעשה מאומה, וספק אם אי פעם מישהו אפילו הזכיר לי את השמות "משנה" או "תלמוד". קראתי בקושי את התפילות בלי להבין מלה ולא ידעתי כלום מדברי ימי ישראל, ומה שמפתיע עוד יותר, גם לא חשתי כל סקרנות להכירם.

כך היה מצבי כאשר פתאום התעוררתי. האם התעוררות זאת הייתה באמת פתאומית ללא כל הכנה נפשית פנימית ?? הזכרתי את "מורשת האבות", את המסורת המשפחתית, אך לא דיברתי על אמונות ודעות. אבי היה בודאי אדם מאמין. אינני יודע זאת בכירור, אך מותר לי להניח שמעולם לא הצטרך להתמודד ולהתגבר על ספקות חמורים, על משבר באמונתו. עם כל היותו אדם אינטליגנטי ותרבותי שייך היה לאותו הדור הרגיל "לשוט עם הזרם" ללא כל התנגדות, וכך המשיך את הרגלי החיים של אבותיו במידה והתאימו למה שנחשב אז "רוח הזמן" ולחקופה החדשה ולדרישותיה. בלבו האמין בפשטות, בלי לשאול שאלות. אולי לא היה פטריוט גדול, אבל הרגיש את עצמו איטלקי. הוא גילה עניין בציונות בלי לסטות מהלכי מחשבתו. את ימיו מילא תוכן במעשה צדקה, במיוחד למען החולים והזקנים. אשר לעצמי אין לי זכרונות ברורים ממה שהאמנתי בימי ילדותי. היה בי פחד בפני אלוקים שאת עזרתו יש לבקש שיציל אותנו מסכנות ועלינו לעשות דברים מסוימים שציוה לנו. אינני חושב שהרגשתי אי-פעם התמרדות פנימית ממשית. מגיל שמונה התפללתי כל בוקר, לפחות חפילה קצרה, ומגיל 13 הנחתי תפילין ומעולם לא הפסקתי. לא עשיתי זאת מתוך רצון או הכרה וללא כל התענינות; היו אלה חזרות מיכניות על מלים ופעולות שאת משמעותן לא הבנתי. בכל זאת לא חשבתי אף פעם להפסיקן, כי מטבעי הנני שמרן ובעל הרגלים קבועים, וכל שנוי מכביד עלי מאד. עלי להודות שעד גיל 17 לא היה לי כל עניין ביהדות, רק הרגלים חיצוניים ללא כל מחשבה, אמונה או התלבטות כלשהן. ובכל זאת משהו החרחש והתפתח בקרבי תחת סף ההכרה, דבר שכמובן לא אוכל להגדירו. כבר הזכרתי שהתמסרתי כל כולי ללימודי, אבל ללא כל נסיה לשיטה פילוסופית, חברתית או מדינית כל שהיא וללא כל התייחסות או התענינות רגשית לתוכנם. היו לי מעט מאד ידידים ובדרך כלל

שוחחנו על לימודינו בלבד. קראתי מעט מאד ספרות יפה, לא יותר משלשה רומנים בימי חופשת הקיץ, ואהבתי אז מאד להשתעשע בחיפוש אחר אותה "המכונה המתמדת" *perpetuum mobile* ואחר "המכונה המעופפת" שעדיין לא היחה קיימת. קראתי בשקדנות את העיתון *Corriere della Sera*, אספתי את הגליונות וערכתי רשימה מדויקת של הנושאים השונים, מעין אנציקלופדיה קטנה, בטוי ראשון לסקרנותי ללא גבול שנשארה לי תמיד. מגיל 13 ואילך לא הלכתי לתיאטרון ומשום מה לא מצאתי בו כל ענין, ועם זה לא הכרתי את המושג "שעמום", כפי שגם אמי ע"ה: לא השתעממה אפילו רגע אחד בכל ימי חייה. עלי לציין שאיש מחברי לא דיבר אתי על נושאים גסים. זכורני שכאשר הייתי כבר באוניברסיטה, או אולי עדיין בגימנסיה, התקרבתי לקבוצת חברים שעמדו והתלחשו ביניהם וסיפרו בדיחות גסות ובהגיעי אליהם שמעתי את אחד מהם מזהיר את האחרים: "שקט! פצ'יפיצ'י מתקרב." היה זה ברור להם וגם לי שבנוכחותי אין מדברים על נושאים אלה. מצדי ראיתי מצב זה כטבעי, אפילו אם אולי חשתי לפעמים סקרנות לדעת על "ענינים אלה". עמדה לי אולי ביישנות יתרה, או "תחושת הכבוד העצמי" כהגדרת אמי ע"ה, שמנעו ממני ללכת בדרכי חברי שגם אז חיפשו פורקן ליצריהם ומתירנות.

לא היו לי יחסים עם שום אשה פרט לשתי נשים צדקניות שנועדו לי מן השמים כרעיות, האחת לשנתיים בלבד, ולאחר פטירתה בדמי ימיה אשתי השניה, ידידתה וחברתה, המלווה אותי בכל דרכי ובע"ה חמשיך ללוותני עד ימי זקנתנו האחרונים. עזרה חשובה הגיש לי אחד מחברי, בן למשפחה קטולית טובה ואדוקה, ידיד נעורים אמיחי מגיל שש עד לימים אלה, אם כי כמובן איננו נפגשים. הוא השפיע עלי בהגיעי לגיל 18 להיות מנוי על כתב-עת קטולי מוקדש כולו לבעיות החינוך המיני במטרה ברורה

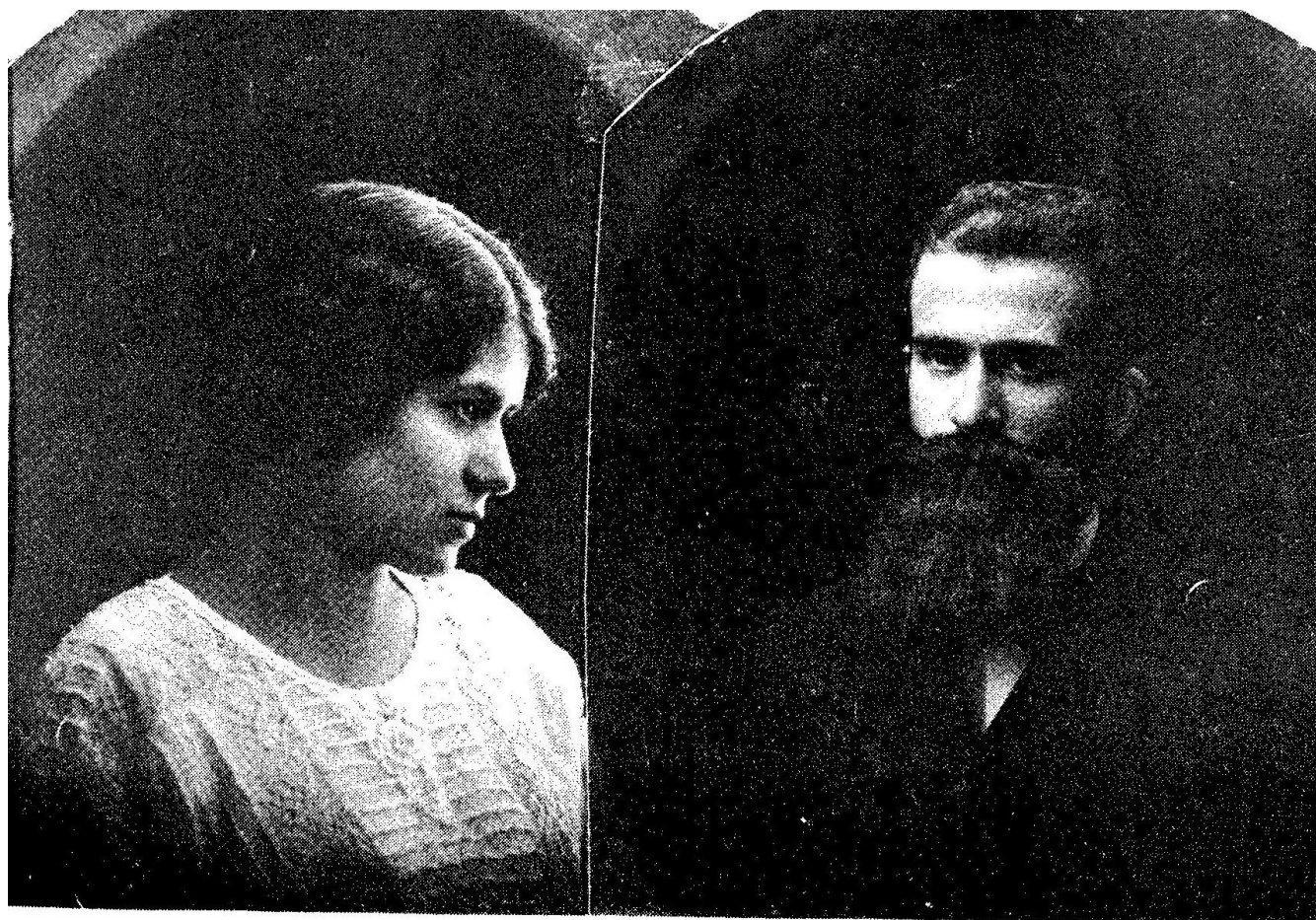
ומוצהרת : חוק אחד לאיש ולאשה, הימנעות ממגע מיני לפני הנישואין. יש לראות באשה את סמל הטוהר, אם המשפחה העחידה, החברה לחיים בקדושת הנישואין ("כמצוות התורה" הייתי אומר - אך אז טרם הכרתי אותה). עלי להודות איפוא לשני האנשים האלה, חברי היקר הזה ועורך כתב-העת, המסמלים בעיני את אחוות כל האנשים כולם, אשר צריכה לאחד את כל בני אבינו שבשמים בורא עולם ומלואו !

את הדחיפה הראשונה, את ההתפעלות הראשונה מנושא יהודי ממש קיבלתי מדנטה לטס Dante Lattes, סופר מחונן בעל סגנון איטלקי מושלם. התחלתי לראות בו את מורי ורבי; במשך הזמן הפכנו להיות שותפים בעבודתנו הספרותית בהוצאת העיתון "ישראל" ISRAEL כידידים בלב ונפש. היתה זאת שוב יד ההשגחה שמצאתי בין הניירות הרבים של אבי גליון של ה-Corriere Israelitico עיתון שהוא הוציא ואשר אבי קיבל כחבר בוועד של איזה ארגון יהודי. הקריאה בו עוררה בי - בראשונה בחיי - שמחה וגאווה להיות יהודי. היה זה בדיוק בתקופה בה הושפעת על ידי העמדה הקטולית בענין הטוהר ביחסי מין, ועמדתי אז בפני המכשול הגדול ביותר בחיי : חוסר הידע המוחלט בעניני היהדות. ודוקא ברגע מכריע זה למדתי להיות גאה ביהדותי, אך עדיין היה עלי למצוא את הדרך אל היהדות האמיתית.

זכור לי גם אירוע אחר בערך באותו הזמן. ליוריתי את אבי לאיזו אסיפה ציונית בפירנצי. מספר המשתתפים היה קטן ביותר ושכחתי מה בדיוק היה הנושא, אבל בשובי הביתה ראיתי צורך לסכם בכתב את תגובתי, וכחבתי בערך כך : "האנשים האלה (הציונים) טועים אם חושבים שיש להפוך את היהודים לעם כמו כל העמים. עם ישראל הוא יחיד ומיוחד במינו !" היה זה מאמרי הראשון על נושאים יהודיים, ואינני יודע כיצד בבורותי המוחלטת הגעתי למסקנה

בית הכנסת המפוראד בפירנצי

1916 - בשנת הרע"ו

נכונה זאת - אולי בזכות אבות. היתה זאת ההתחלה והיא נשארה
גנוזה עמי עד שבא יומה לצאת לאור.

היה זה בשיעור לפילוסופיה בסוף הגימנסיה, ונדמה לי
כאילו זה קרה עכשיו. המורה דיבר על המושג "לאוס" וקבע בין
היתר כאחד היסודות של ישות לאומית הישיבה על אדמתו. בפעם
הראשונה הרגשתי צורך להשתתף בויכוח על נושא יהודי, ואמרתי :
"הגדרתו של המורה איננה מדויקת, כי העם היהודי מתקיים
כלאוס גם בלי לשבת על אדמתו." אינני זוכר את תשובת המורה,
ויחר התלמידים בודאי שכחו מזמן את כל הויכוח, אבל בשבילי
נפתחה תקופה חדשה בחיי. ביציאה מבית הספר המשכתי להתווכח
בלהט עם חבר יהודי שהכרתי מגיל 7 אבל מעולם לא דיברנו על
נושאים יהודיים. במרוצת השנים הפך לידיד נאמן ושותף למפעלנו,
וויכוח זה מסמל את תחילת דרכי כמוכיח בשער, אם כי עדיין
הייתי רחוק מלדעת כיצד לעשות זאת.

כעת התחילה תקופה של שנים של מאמץ עליון ללמוד, לחקור,
לנתח ולנסח. למדתי את השפה העברית לבדי, את יסודותיה
ודקדוקה; זה עזר לי אחר כך לשלוט בקלות יחסית גם בשפה
המדוברת. גיליתי את ההסטוריה היהודית בראשונה בכתביו של
גרץ (ההסטוריון). חקרתי והרהרתי רבות כדי להגיע להשקפת
עולם מושלמת, לתכנית עבודה. מאמץ זה נמשך שנים, כי באותו
הזמן למדתי משפטים באוניברסיטת פיזה Pisa, אם כי בחריצות
פחותה בהרבה מזאת של ימי הגימנסיה, כי כעת זו מרכז הכובד
של חיי באופן מוחלט, וכל מה שלא נגע ליהדות היה בעל חשיבות
משנית. התוצאה היתה מכתב ארוך לכמה חברים שביקשו ממני הבהרה
מלאה של רעיונותי. את מכתב-חיבורי זה קראתי בשם

La Nostra Sintesi Programma והיה זה בעצם ספרי הראשון,

אם כי הודפס רק כעבור חמישים שנה. נקודת המוצא היו שיחותי עם אותו חבר וידיד שאותו נסיתי והשתדלתי לקרב ליהדות. לא יכלתי להתבסס על שום נסיון אישי וגם לא על כל סמכות כלשהי. לא יכלתי גם לפנות לכל רגש דתי, כי חברי גדל בסביבה אנטי-דתית מובהקת ושיטתית ונרתע מכל הקשור לדת. לי אישית היו בכל זאת זכרונות של מסורת משפחתית, ואילו ידידי החחיל באמת מ"אפס" מוחלט. צריך הייתי להגדיר את היהדות לא כ"דת" במובן המקובל של פולחן כנסייתי תחת מנהיגות של אנשי דת. צעד ראשון חשוב צעדתי כאשר במקום לדבר על "יהדות", כפי שהיינו רגילים, דיברנו על ישראל, עם ישראל המתגלה בכל אחד ואחד מאתנו. זה היה הגשר שעזר לנו לעבור את התהום. נעזרנו על ידי קריאת התנ"ך, ובעיקר ספר בראשית, סיפור האבות. דמותו של אברהם אבינו, היהודי הראשון, אשר עדיין חי וקיים דרך כל הדורות - זרע אברהם. וכמו אבי האומה כך כל יהודי מצפה להמשיך את האומה - את המשפחה - עם האשה, עדיין בלתי ידועה לו, שבעזרתה יוולדו הבנים, ההמשך הנצחי של אברהם אבינו, של עם ד' אשר בחר בו ובזרעו. אין זאת "דת" אלא מהות חיינו וקיומנו. וכאן עמדתי בפני בעיה עצומה, כיצד להפוך רעיונות מופשטים אלה למציאות ממשית; הרי חסרה היתה לי עדיין כל התנסות אישית. לא הייתי נשוי וטרם התאהבתי באשה, טרם ידעתי מי זאת שנועדה להיות ה"עזר כנגדי", אם המשפחה שהיא היסוד לקיומנו כיהודים. במציאות חיינו הבורגנים החמרניים לא ראיתי שום דוגמה, גם לא בבית אבי, של המשפחה הפטריארכלית, כמו בתיים של אבותינו אברהם, יצחק ויעקב, אשר לפי דוגמתם היה עלינו לבנות מחדש - כל אחד עם רעיתו, כל אחת עם בעלה - את בית ישראל. - לכן נמנעתי אז מפירסום חיבורי ותכניתי. לא הזכרתי עד כה את מורה הדרך של שנות נעורי הרב שמואל צבי מרגוליס, דמות מרשימה שכולה אומרת כבוד. פעמיים

בשנה קרא הוא בבית הכנסת את עשרת הדברות ונדמה היה לנו כאילו שמענו את הקול מסיני. הרב מרגוליס נולד בגליציה (פולין) בשנת 1858 והגיע לפירנצי בשנת 1890 כרב הקהילה עד לפטירתו בשנת 1922. עוד בצעירותו הצטיין בלימוד הגמרא וכצאצא למשפחת תלמידי חכמים רצה אביו שיקדיש את כל חייו ללימוד התורה והתנגד מאד לכוונת בנו ללמוד בסמינר לרבנים בגרמניה. בגיל 20 הגיע לבית המדרש לרבנים בברסלאו (היום ורוצלב) וגם נרשם ללימודי הפילוסופיה באוניברסיטה, בהתחלה כתלמיד שלא מן המניין כי היתה חסרה לו תעודת בגרות. הוא עשה חייל בלימודיו ואחר שעמד בהצלחה בבחינות הבגרות הפולניות המשיך בהצטיינות את לימודיו היהודיים והאוניברסיטאיים גם יחד. באוניברסיטת לייפציג (גרמניה) קיבל את התואר "דוקטור לפילוסופיה" בציון "מעולה", וכעבור שנתיים את הסמיכה לרבנות בסמינר בברסלאו (בשנת 1885). מוסד זה דגל בשיטות "מתקדמות" בחקר ובביקורת המקרא ובצדק התנגדו לו חוגי היהדות החרדית בגרמניה. מאידך ברור שראשי הקהילה בפירנצי לא היו מקבלים רב ממוצא פולני לולי נשא תואר "דוקטור לפילוסופיה" ומוסמך בית המדרש לרבנים. עמדה לו זכות אבותיו ומוריו ומחנכיו של ימי הילדות שנשאר נאמן לגרסא דינקותא, דגל בשמירת המצוות והתנגד ל"תיקוני הדת" של הריפורמים הגרמניים. לא היה קל לרכוש את אמונם ואהבתם של הציבור היהודי הפלורנטיני, והוא נמנע מלדרוש מהם מה שנראה לו בלתי ניחן להשיג. הוא ניסה להחזירם לערכי היהדות דרך הציונות, והיה זה הרב מרגוליס שהציג בזמנו את בנימין זאב הרצל בפני מלך איטליה, אשר ראה ברב מרגוליס את נציגם של יהודי איטליה. הוא נשאר נאמן לרעיון הציוני עד סוף ימיו ואף ניסה לפשר בין ההסתדרות הציונית ו"אגודת ישראל" - ללא הצלחה. בשיחתנו האחרונה הביע את אכזבתו מהציונות החילונית בכאב ובצער.

"שמא הלכנו כדרך לא נכונה?" הפליט. - ימים ספורים אחרי כן הלך לעולמו.

בימים ההם, בראשית 1911, שמע על חיבורי *Sintesi Programma* וביקשני להראות לו עותק אחד. הוא קרא את דברי בעיון רב ובהערכה, ואף הוסיף כמה הערות בכתב ידו, מזכרת אהבה יקרה לי מאד ממנו עד היום.

סיימתי את הכתיבה וגם את ההדפסה במכונת כתיבה ומסרתי את שלושת העותקים לשלושת ידידי וחברי. בשנה זאת התרחשו כמה אירועים גורליים אשר שינו את כל מהלך חיי. הראשון, בעל חשיבות משנית אולי, היתה כתיבת עבודת הדוקטור. לא רציתי לאבד זמן ונשארו לי בקושי ארבעה חודשים עד למועד הבחינות בחודש יולי לבחירת הנושא, עיבודו וכתיבתו. השתמשתי איפוא בחומר וברעיונות של חיבורי הקודם *Sintesi Programma*. היתה זאת העזה לא קטנה מצדי להכין את עבודת התואר בזמן כה מצומצם על נושא כה רחב ומעמיק, אך הצלחתי בכל זאת לקבל את הציגון "בהצטיינות". העמדת את השאלה, מה נתן לעם היהודי את הכוח להמשיך להתקיים זמן כה רב אחר שגלה מארצו מולדתו, דבר ששום עם אחר לא הצליח לעשות; כיצד ניתן להבחין בין "לאום" לבין "מדינה", ומה הסיבה האמיתית המסתורית הגורמת ל"מוחם של עמים", תופעה שענינה אותי מאד בראותי עמים רבים חיים וקיימים תקופת מה ואחר כך נעלמים לגמרי. ביקשתי שמחקרי יתקבל במסגרת לימודי החוק הבין-לאומי. היו לו היבטים פילוסופיים, הסטוריים, סוציולוגיים ומשפטיים. עלי היה להכלילו במסגרת לימודי המשפטיים ולכן בחרתי את השם: "הכוח החיוני של חוקת משה - הנבואה". באוניברסיטה של פיזה לא היתה מחלקה לחקר ההסטוריה של המשפט הבין-לאומי, אלא רק חוג "ההסטוריה של המשפט האיטלקי". אע"פ כן הסכים בטובו ראש החוג להכיר בנושא שלי כקשור לתחום החמחותו.

זכור לי היטב אותו יום בחודש יולי 1911 שהתייצבתי בו לפני ועדת הבוחנים, פרופסורים ידועי שם, ביניהם חבר הסינט האיטלקי פרופסור גאבה Gabba אחד המומחים הגדולים למשפט האזרחי אשר התפרסם גם בהתנגדותו לציונות בה ראה סכנה לאחדות העם (האיטלקי). אותו פרופסור גאבה לירוא אותי עם סיום הצגת הטיעון (ה- tesi) שלי ולאחר ששיבח את אופן ההצגה הוסיף: "פצ'יפיצ'י, אדוני עתיד להיות אדם מסוכן!" חושבני שהייתי זאת פחות ממה שציפיתי. אשר לעבודת הדוקטורט שלי היתה זאת ללא ספק טעות מצדי לחשוב שניתן למצוא את הנושא בזמן כה מוגבל ועדיין מחפלא אני, כיצד הצלחתי בכל זאת להוציא מתחת ידי חיבור בעל ערך כלשהו. שאלתי את אחד הפרופסורים, אם יש מקום להדפיסו, והוא ענה לי בכל הכנות שלשם כך דרושה כתיבה מחדש על יסוד מחקר מעמיק, שיטתי ומדעי; הרי רצייתי להוכיח ולהבליט את הניגוד המוחלט בין חוקי התורה האלווקיים לבין המשפט הרומי הקר והנוקשה השומר בקפדנות על כל סעיף וסעיף ללא כל רגש אנושי. הצדקתי את ביקורתו, אך כבר לא התפניתי ליישם את עצתו.

בינתיים הביאה שנת 1911 זאת כיוון חדש לחיי. במשפחת אבי התגאו מאד בהצלחתי לקבל תואר אקדמי - במשפחת אמי כבר לא ראו בזה חידוש - הפותח בפני קריירה מקצועית מזהירה. אותי זה לא משך כלל, אם כי באיטליה נשארתי "עורך הדין פצ'יפיצ'י", ואילו כאן בארץ הפכתי להיות "ד"ר פצ'יפיצ'י" (ובדרך כלל במבטא משובש מאד של שמי).

חל גם שנוי חיצוני ועם זה מהותי מאד: גידלתי זקן. כבר שמעתי על איסור הגילוח שבתורה והחלטתי לגדל זקן, אלא שדחיתי זאת עד למחרת קבלת הדוקטורט. היה זה צעד רציני ומשמעותי מאד בשבילי. בלי שהתכוונתי לכך הישווה לי הזקן רחב הממדים דמיון רב לבנימין זאב הרצל, פרט לעובדה שזקני היה אדום.

בהגיעי לירושלים הסביר לי אחד הרבנים מחוג ידידי שלפי הקבלה אין לנגוע בשערות הזקן כלל, גם לא לקצו מעט. בלי להיות מושפע יתר על המידה מנימוק זה קיבלתי את דעתו, אולי יותר מתוך נוחות ועצלנות. עם המגבעת השחורה של ימות החורף קיבלתי על ידי זה מראה של רב ליטאי-פולני ודעתי לא היתה נוחה מזה, כי לא אהבתי להקרא "רב", תואר שאינני רואה את עצמי ראוי לו.

זכעת למפנה המכריע בחיי. סיימתי ומסרתי את חיבורי *La Nostra Sintesi Programmata*, קיבלתי את החומר האקדמי, גידלתי זקן, ובסוף חודש יולי של השנה (1911) יצאתי למסע קצר. עד כמה שזה נראה מוזר, היתה זאת הפעם השניה בחיי שיצאתי לדרכי לבדי. הפעם הראשונה היתה בשנת 1907 בכניסתי לאוניברסיטה. נסעתי אז בכיוון רומא, עדיין "עיר הקודש" בדמיוני הרורי לימודים קלסיים, אלא שניתי כיוון והעדפתי לנסוע לאַסיסי *Assisi*, עירו של פְּרַנְסִיסקוֹס, מייסד מיסדר הנזירים הפרנסיסקנים *San Francesco*, כי עוד בילדותי התרשמתי עמוקות מהטפתו לחיי עוני ודלות. ערי הקודש האמיתיות ירושלים וצפת נראו לי אז מעבר להשגתי, רחוקות ועטופות ערפל מסתורי בלתי מציאותי. אולי הייתי שוב בסכנה גדולה להיות מושפע, אבל ב"ה במשך שלושת ימי שהותי בעיר אַסיסי ירדו גשמי זעף שאילצו אותי להשאר במלוני, וגם בהפוגות הקצרות לא הרגשתי מאומה מקסמה המפורסם של העיר. בשעת הארוחה במסעדה - נמנעתי אז כבר מאכילת בשר, אך לא הקפדתי עדיין על יתר דיני הכשרות - ישב על ידי נזיר ממקסיקו. דיברנו לטינית והוא שאל אותי למסרת ביקורי בעיר. מאד שמח לשמוע שהתרשמתי מדמותו של פְּרַנְסִיסקוֹס והמשיך לשאול אם אני קאטולי. עניתי לו שאני יהודי. אחר רגע של מבוכה התאושש והמשיך בשיחה ואף הזמין אותי לבקר

בביתו במקסיקו, והוסיף: "מתפלל אני לד' שתראה את האור."
נפרדנו בידידות ואני המשכתי במסעותי עד לשובי לפירנצי.

אך נחזור לנסיעה של 1911 שהביאה אותי לונציה Venezia
בה ביקרתי עד כה רק פעם אחת בגיל 6. בשובי מונציה באחד מימי
ששי אמור הייתי לפגוש את אמי בעיירת המרפא הקטנה Recoaro.
צריך הייתי לרדת מהרכבת המהירה ב-Vicenza. שם עצרנו רק
לדקה וכבר הורדתי את מזוודתי מהמדף כדי לצאת, אך משום מה
הססתי..... והמשכתי לנסוע לוירונה Verona. הייתה זאת
החלטת הרגע, לכאורה ללא כל כוונה תחילה..... מי יודע!?
לו ירדתי מהרכבת ב-Vicenza צריך הייתי להמשיך משם עד
ל-Valdagno ומשם ברכב אחר ל-Recoaro, וכל זה בערב
שבת אחר הצהריים! ונניח אפילו שהייתי מגיע לפני כניסת השבת,
איזו שבת הייתה זאת!! ללא תפילה בציבור (לא היה בית כנסת במקום),
ללא קריאת התורה, וגם ללא קידוש. ומה על ארוחות השבת? סיפרתי
שלא שמרנו כשרות מחוץ לבית, אבל אז כבר נמנעתי מאכילת בשר בלי
להקפיד עדיין על יתר האיסורים. אוליזמעולם לא הייתי זוכה
לטעום את טעמה האמיתי של השבת, את טעמם של חיים יהודיים שלמים!
והנה הגעתי לוירונה. ידעתי שיש שם בית כנסת ואבי ז"ל
גם מסר לי דרישת שלום לרב הצעיר ד"ר דיסני Disegni, יליד
פירנצי, אותו לא הכרתי אישית. לקחתי חדר במלון "יונת הזהב"
ועם כניסת השבת הלכתי לבית הכנסת. לא עלה על דעתי שמישהו יזמין
אותי, כי בחוגים שלנו בפירנצי ואצל קרובי בסורינו לא עלה על
דעתם להזמין אדם זר בלתי מוכר לביתם. חשבתי לשאול את הרב על
מסעדה יהודית, אבל הוא הזמין אותי לביתו. עדיין זוכר אני את
הזמנתו בנוסח הפלורנטיני "בא נא להתכבד בצלחת מרק אצלנו!"
- ובבורותי המוחלטת בכל הנוגע להכנסת האורחים המסורתית חשבתי
לתומי שהכוונה לצלחת מרק בלבד. להפתעתי הגדולה נחקלתי בביתו

בפעם הראשונה בחיי בהכנסת האורחים היהודית הממשית, ראיתי בראשונה שולחן שבת ערוך כראוי, את נרות השבת הדולקים, וטעמתי את טעמה הנפלא של חלת השבת. אזכור תמיד בהכרת חודה עמוקה להרב דיסני ולרעייתו את ליל השבת ההוא הרחוק והבלתי נשכח! למחרת בבית הכנסת כבר דאג הרב שהגבאי הראשי יזמין

אותי לסעודת שבת בצהריים. לווייתי את מר יעקב כהן לביתו בהיסוסים, כי לא צפיתי להכנסת אורחים נפלאה כזאת פעם שניה בשבת אחת. וכאן הכרתי את אחת המשפחות היהודיות האיטלקיות העתיקות - אולי ראיתי דבר דומה, אבל במידה פחותה בהרבה, בבית הסבא - מאלה המשפחות הנלבבות המעטות שעדיין שמרו מצוות, אם לא מתוך הכרה עמוקה אז לפחות בנאמנות להרגלים שנמסרו מדור לדור, וחבל שלרובן לא היה המשך.

בעת ההכנות לעריכת השולחן נכנסה פתאום הבת הצעירה של

המשפחה. רק כעבור שנתיים ראיתי אותה שוב, כשחזרתי לוירונה - לא במקרה - כדי להרצות על "מולדתנו". כעבור ארבע שנים התארסנו והיא הסכימה לשנות את שמה לשם העברי תקוה. כעבור חמש שנים נישאנו בבית הגדול והעתיק בוירונה. כעבור שבע שנים צריך הייתי לעצום אח עיניה שכבו לנצח, והיא רק בת עשרים! חשתי אז בראשונה כאב, יגון וצער עד עמקי לבי במות אהבתי הראשונה, בה ראיתי את כל עתידי. אבל נשארה ממנה בחנו הקטנה - ד' ישמוך עליה! והיא היום אם לבנות בעצמה - מתנת אלוקים והבטחתו, ובאמרי את המלים "ברוך דיין האמת" חשתי את קרבתו הממשיח של אלוקים שיגן עלינו תמיד! כעבור חשע שנים מצאה ילדתנו הקטנה אם חדשה, חברתה וידידתה שהסכימה להיות לי לעזר ולמשענת כל ימי חיי עד זקנתנו.

לא הפרזתי בקביעתי שנסיעתי זאת עם השבת הזאת בוירונה הביאה למפנה מכריע בכל חיי.

לקראת סוף 1911 התקיימה בפירנצי הועידה הראשונה של הנוער היהודי באיטליה. תליתי בה תקוות רבות והתאכזבתי ממנה, כי בלהט הנעורים שלי התעלמתי מהקשיים וממיגבלות ברורות. ציבור המשתתפים בא כדי לשמוע ולהשמיע דעות בדיון חפשי, איש איש מהרהורי לבו בלי להגיע לתוצאות מעשיות. היתה זאת הופעת הפומבית הראשונה; עד כה רק שוחחתי והתווכחתי עם יחידים בודדים, וקודתי שהוצאתי על "מצוות הדת" *Le pratiche religiose* שהשמעתי בהתלהבות רבה חשכנע את קהל השומעים - ציפיה מגוכחת: היו אלה מחשבות והרהורים שהתפתחו והחבשלו בלבי במשך כמה שנים, ואילו בשבילם היה כל זה הידוש גמור. גם אם התרשמו מִכְנֻתִי, אי אפשר היה לצפות ליותר מזה. לי היתה הרגשה בטוחה שהצלחתי לשכנע, שדברי חדרו אל הלבבות, ואילו האמת היא שהיו אלה רעיונות מבולבבים, בלתי ברורים ובלתי מסודרים על נושא כה רחב ומעמיק שלא ניתן לִמצות בהרצאה אחת וללא ידע והכנה קודמת. היתה זאת בשבילם, חלק מהם, התפרצות הרגע של רגשותי, ואם פה ושם הצלחתי להלהיב לבבות, ברוב המקרים כבתה השלהבת במהרה. יתכן ובוועידה זאת ובוועידות אחרות נתתי פה ושם דחיפה ראשונה להתעוררות יהודית. רובם נעצרו באמצע הדרך, אחדים אפילו נסוגו אחור. המעניין הוא שלמרות זאת רובם הכירו לי טובה והידידות שנרקמה בינינו נמשכת עד היום. כדי להגיע לתוצאות ממשיות דרושה היתה מסגרת אירגונית ומרכז ללימודים משוחפים. הבנתי שהבמה המתאימה להפצת רעיונות היא הכתיבה בעיתון, וכך התחלתי בסידרת מאמרים קבועה בשבועון היהודי *Settimana Israelitica*, ומאוחר יותר יצא העיתון "ישראל" *ISRAEL*. עוד בסיכום ב- *Sintesi Programma* הסקתי את המסקנה שעלינו לפנות ליחידים, לנבחרים בעלי שאר רוח. הם יקלטו את המסר והם יפיצו אותו כל אחד בחוג מכריו המצומצם. בסופו של דבר השיחה האישית היא שהוכיחה את עצמה כאמצעי היעיל ביותר והיא

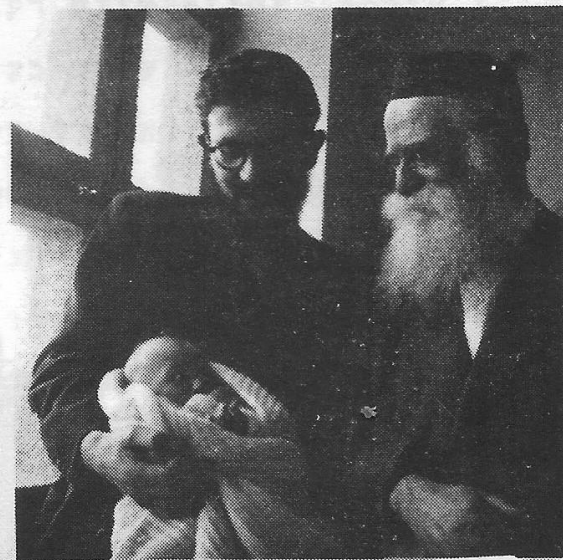
באיסליה - עם פרופ' חיים ויצמן

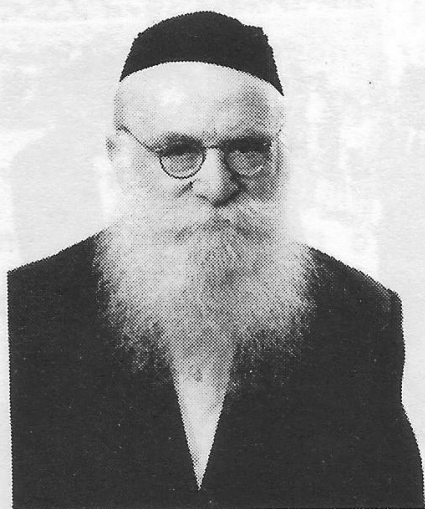
בירושלים - עם הראשון לציון הרב הראשי ב.צ. עוזיאל
בחצר בית המדרש דורש ציון

פירנצי - תרפ"ו (1926)

שלושה דורות פצ'פיצ'י
תשס"ז (1956)

ירושלים - תשכ"ט (1969)

שהביאה רבים לשיבה אל המצוות ולהחלטה לבנות מחדש את בית ישראל על ידי המשפחה היהודית כמרכז כל חיינו הרוחניים.

הכביד עלי מאד חוסר הידע האישי. אילו זכיתי ללמוד בישיבה באותן השנים שהקדשתי ללימודי הגימנסיה והאוניברסיטה, עבודתי היתה קלה לעין שיעור והייתי נמנע משגיאות לא מעטות. כתוצאה מועידה ראשונה זאת נכנסתי כל כולי לחיים הציבוריים ולפעילות ציבורית. נוסדה ביזמתי קרן ללימודי העברית (שמה האיטלקי היה - *Borsa di studio palestinese*) בהנחה ששיבה אל המקורות מותנית ביכולת לקרא אותם בשפת כתיבתם ולא בתרגום. כך היינו אנחנו - בשנת 1911! - חלוצי העברית המדוברת באירופה המערבית; וידיעת השפה הקלה על רבים את עלייתם ארצה. מאוחר יותר הבנתי שבשאיפתנו לחזור לזהותנו היהודית השלמה ידיעת השפה אולי דרושה, אך בשום פנים איננה מספיקה. לדאבוננו קוראים ושומעים אנו היום בשפה העברית הבעת דעות ורעיונות מהמוזרים וההרסניים ביותר! בימים ההם ראיתי עדיין ברכישת השפה העברית אחת המטרות החיוניות, והגנתי על עמדותי זאת בלהט בוועידת הנוער היהודי השניה בטורינו, עד שאחד שאל אותי: "האם אתה רוצה שניתן למבשלת ולעוזרת הוראות בעברית מה לקנות בשוק?" עניתי אז שעלינו להיות דו-לשוניים, וכך קרה לי. עוד היום - כעבור 46 שנים - ממשיך אני לחשוב באיטלקית וכותב אני גם ספר זה באיטלקית, השפה הפחות נפוצה בציבור היהודי בעולם, כפי שהתבטא אחד מידידי הטובים, פרופסור באוניברסיטה העברית: "פירסום רעיונות באיטלקית זאת כמעט קבורתם!"

להתלהבות זאת המופרזת לשיבה אל העברית המדוברת היתה גם תוצאה אחרת, בלתי צפויה וחשובה: באחת האסיפות במילנו בשנת 1913 החקפתי בצורה חריפה את הרב מרגוליס, אמנם בלי להזכיר את שמו, על סירובו להביא לפירנצי מורה לעברית בעל שיטות הוראה חדישות

כפי שהצעתי לו. הוא בתבונתו ובנסיונו הרב הכיר היטב את דוברי העברית הצעירים ממזרח אירופה רובם ככולם אנטי-דתיים ופורקי עול המצוות. מורה כזה היה מסכן כל מה שהושג אצלנו בפירנצי בראשית תהליך השיבה את המצוות לאחר ארבעה, חמישה דורות של התבוללות. לכן העדיף להביא מורה ליהדות (ולא לעברית) מפולין שעליו היה מוכן לסמוך.

את כל זה לא ידעתי ובשובי הביתה הופתעתי מקבלת הפנים של מורי ורבי - וכאן חשתי כמה באמת היה גם לי רבי - "כיצד הרשית לעצמך לפגוע בכבוד שמים, אתה הטוען לכבוד את התורה?!" נדהמתי ועניתי, "אינני חושב שעשיתי דבר כזה." והוא בשלו: "לא!?! - מה שאמרת במילנו היחה פגיעה חמורה בכבוד מורך." השבתי לו, "האם אדוני הוא השמים?" - לזה ענה, "ראה נא, עם הארץ שכמוך, הרוצה ללמד אחרים ואינך יודע מה שכתוב מפורשות ב"פרקי אבות" - "מורא רבך כמורא שמים."

ואחרי זה במשך ששה חודשים עד ראש השנה או יום כיפור - לא דיבר אתי, לא השיב לברכתי, וסירב לקבל את ידי המושטח כאשר עברתי על ידו. חוזר ומדגיש אני שזה היה הלקח הגדול ביותר בכל חיי, בעמדי מול הרב שייצג כאן את שלטון התורה. תמיד אזכור אותו לטובה ומברך אני אותו על שהעמיד אותי במקומי ועל מה שלימד אותי אז, מורי ורבי היקר!

זה מזכיר לי פגישה אחרת דומה בלתי נשכחת. היה זה שנים אחרי כן בביקורי הראשון בישיבה במונטריי Montreux (שווייץ), המפגש הראשון שהיה לי עם עולם התורה. עמד על ידי מייסד וראש הישיבה הרב בוטשקו זצ"ל, הסתכל בחפילין שלי שצבען הצהיב ואמר בגרמנית: "Ihre Tefillin gefallen mir nicht" - "התפילין שלך אינן מוצאות חן בעיני", בקול פסקני כאילו הייתי ילד קטן. חמש מלים אלה אמרו לי יותר מכל נאום ארוך ונתנו לי לחוש את עצמת

צווי התורה, אותה ייצג הרב בוטשקו ברגע זה בעיני. זה מה שהיה חסר לנו באיטליה, והתוצאות ידועות. עד אז לא היה לי מושג ברור מה זאת "ישיבה" ורק כעת הבנתי מה הפסדנו בגלל זה. חבל על המאמצים הרבים והמשאבים שהקדישו הקהילות לחינוך הילדים והנוער בתוצאות כה דלות, לעתים שליליות, בשיטה חובבנית מוטעית מיסודה ללא כל יכולת להקנות ערכים רוחניים של ממש. רק לימוד בישיבה יכול היה להחזיר את הדור הצעיר שניסה לשוב למורשת הדורות הקודמים אחר קרוב למאתיים שנה של ניוון רוחני. שואל אני את עצמי היום, מדוע לא הקים הרב מרגוליס "ישיבה" באיטליה. כנראה כבוד - ויחכך בצדק - שטרם הגיע הזמן לכך. מסיבה דומה גם לא הציע לי לנסוע לאיזו ישיבה בפולין, ליטא, או הונגריה, כי הייתי רחוק מהן לא רק מבחינה גיאוגרפית אלא בעיקר רוחנית וחברתית. מה היה עושה בעולם זר זה צעיר מאיטליה בעל דקע כה שונה אשר אפילו לא ידע על קיומן לא הוא ולא כל משפחתו! כן לא ניסה, ואפילו לא חשב, לשכנע אותי ללמוד בבית המדרש לרבנים אותו העביר לפירנצי ובו השתלב לימוד התורה עם ביקורת המקרא והיה מוגבל בהיקפו ובמהותו. המשכורת הדלה של הרבנים ותלותם החומרית בראשי הקהילה השפיעו לרעה על מעמדם ולא מצאתי ביניהם אישיות סמכותית כמו מורי ורבי הרב שמואל צבי מרגוליס. יחד עם עוד שלשה מחברי נתן לנו פעם בשבוע שיעור-שיחה במשך כמה שנים. שיחות אלה מאישיות כזאת נתנו לנו הרבה, אך כמובן לא יכלו לשמש תחליף ללימוד בישיבה.

התחלתי אז לעסוק במקצעי כעורך דין, בו ראיתי פרנסה בלבד, והקדשתי לא פחות זמן ומרץ לפעילותי הציבורית, ופלא בעיני עד היום כיצד עמדו לי כוחותי - וכך לא נשאר לי זמן ללימוד תורה רציני.

בין הרעיונות שהגיתי והצעתי באחת הוועידות נסיתי לייסד תנועת "בחורי ישראל", צעירים אשר יתחייבו לבא לבית הכנסת לקבלת השבת ולשיר ביחד את "לכה דודי". ייחסתי לזה חשיבות כה רבה שהצעתי להכניס זאת לתקנון ההסדרות הציוניות הארציות. ההתנגדות הייתה כללית, ובודאי צדקו שאין זה יכול להיות סעיף בתקנון. למעשה רק בפירנצי, ורק שם, התאספנו, קבוצה קטנה של "בחורי ישראל", והתישבנו בספסל האחרון של בית הכנסת הגדול והכמעט ריק בתקוה שמספרנו יגדל ובהדרגה יחמלאו גם הספסלים האחרים. תוך בי ועזר לי אָנצו בונאבנטורה הי"ד (נרצח בחש"ח בשיירה שעלתה להר הצופים) חוזר בחשוכה אף הוא והצטרף אלינו גם יוז'כין ג'נאצני *Gioacchino Genazzani* אז כבר כבן 50 עם שני בניו הצעירים. ההתלהבות הייתה גדולה, וזה יכול היה להיות צעד ראשון להדביק רבים אחרים בהתלהבותנו זאת. מי יודע מה ניתן היה אולי להשיג, ואז - בלי שהרגשנו בכך - פרצה סופת המלחמה, מלחמת העולם הראשונה. ....

בזכרוני, בערפלי העבר, נמצא אני בבנין בית הספר התיכון *Liceo Galilei* בפירנצי. כשופט שלום נחמניתי יו"ר ועדת הקלפי. היה זה יום ארוך וחם. בשעות האחרונות של אחר הצהריים חשתי צורך לצאת ולשאוף קצת אויר צח. ביקשתי את סגני למלא את מקומי וירדתי לרחוב. בהגיעי לככר *Piazza del Duomo* הנני קורא בכותרות העיתונים על רצח יודש העצר האוסטרי ואשתו בעיירה סראיבו. בקראי את הידיעה הרגשתי חולשה מוזרה וחזרתי לאסי אל ועדת הקלפי. לא הבנתי את סיבת התרגשותי הפתאומית. לא אהבתי כלל את הארכידוכס שנרצח שהיה ידוע כאנטישמי וגם שונא איטלקים. גם סגני התפלא עלי כאשר שמע את הסיפור, ובסגנונו הפלורנטיני אמר: "מה ההתרגשות הגדולה הזאת? שונא איטלקים אחד פחות, אויב אחד פחות! ...." נרגעתי גם אני, אך הייתה זאת מעין אזהרה ראשונה.

כמה שבועות אחרי כן הנני נמצא ברכבת הלילה מפירנצי לרומא. שוב נתמניתי יושב ראש ועדת הקלפי הפעם בעיירה קטנטונת בלתי ידועה בשם Badia Agnano. לפי החוק חייב הייתי להגיע לשם כבר בשעות אחר הצהריים ביום לפני הבחירות, אך בגלל קדושת השבת חכיתי עד הלילה, כדי להגיע לקלפי מוקדם בשעות הבוקר ביום ראשון. לא ידעתי היכן אוכל ללון וכמה נוסעים בקרון המליצו על העיירה הראשית Monteverchi, כי רק שם יש בית מלון. היות והרכבת אמורה הייתה לא לעצור שם הודיעו למבקר הכרטיסים שנמצא כאן אדם חשוב מאד, שופט, החייב לשמש יושב ראש ועדת קלפי, ועל כן יש לעצור את הרכבת עבורו. למחרת כבר היכו לי במקום הקלפי המשקיפים וכמה בוחרים, ואני הגעתי עם מזוודתי הקטנה מלאה אפרסקים נהדרים ולחם - ארוחותי למשך כל היום - לתמהונם של האנשים הטובים שזה כל מזונו של אישיות כה חשובה. למחרת בעיירה Monteverchi התאספנו כל יושבי ראש ועדות הקלפי באזור לבדיקת הרשימות ולסיכום התוצאות. אפשר היה לסיים את הכל בכמה שעות, אך עמיחי שופטי השלום האחרים לא רצו לוותר על יום נעים באוירה של חופש עם הארוחות הדשנות והיין הטוב בבית המלון. כך נשארתי אני לבדי בחדרי עם הלחם והאפרסקים במצב רוח מהורהר. בדרך חזרה עברתי עיירה קטנה אחרת S. Giovanni ונזכרתי שסבתי ע"ה סיפרה לי עליה. אחד מקרוביה, רוכל כמו יהודים רבים בזמנו, שכר לעצמו חדר אצל אשה אלמנה ובארון קטן החזיק כלים להכנת ארוחה כשרה פשוטה. שאלתי את עצמי, מה נשאר מהארון, וזכרונות אלה ניחמו אותי קצת על היום המבוזבז הזה כשופט שלום של הוד מלכותו מלך איטליה. עם סיום הדיונים מצאתי את עצמי בדרך לעיירה Vaglia בה רציתי להפגש עם הורי בדירת הנופש שלהם. שם נודע לי על הכרזת המלחמה של האימפריה האוסטרו-הונגרית על סרביה, אשר בעקבותיה באו כל הכרזות המלחמה הנוספות. לא האמנתי לכל ההצהרות על "מחלמה אשר

תשים כביכול קץ לכל המלחמות". ישבתי בחדרי לכתוב מאמר
ומחשבה אחת ויחידה, הרהור כבד ונורא בלבי : מלחמה זאת
תפגע קשות באחדות ישראל ! יהודים ילחמו בצנאות האויבים,
יהודים אחים אחד בשני . . . . . !!

כאן מסתיימים הפרקים האוטוביוגרפיים
שמצאתי בשני הספרים שהזכרתי
בהקדמה.